

## NEFORMALNE AKTIVNOSTI SO BISTVENA SESTAVINA SOCIALNEGA DELA

Pavla Rapoša-Tajnšek

V zadnjem obdobju smo v svetu in pri nas priče ponovnega odkrivanja neformalnih oblik dela in združevanja ljudi na vseh področjih družbenega organiziranja. Videti je, kot da so v polpreteklem obdobju hitrega gospodarskega in družbenega napredka, ki sta ga spremljali tudi naraščajoča institucionalizacija in profesionalizacija, mnogi pozabili, da je življenje ljudi še vedno vtakno v neformalne mreže medsebojne pomoči in samopomoči v okviru družine in sorodstva, sosedskih odnosov, prijateljskih in drugih skupin.

Od nekdaj je bil človek deležen sočustvovanja, podpore in nasvetov, če je zašel v težave ali če ga je doletela nesreča. V vsaki družbi so se oblikovali posebni običaji, povezani z medsebojno pomočjo, ki so postali sestavni del kulturnega izročila.<sup>1</sup> Zaradi razvojnih procesov v družbi je prišlo do pomembnih sprememb v družini in širšem okolju, ki so zmanjšale možnosti za spontano nastajanje in učinkovito delovanje neformalnih mrež, s pomočjo katerih so si ljudje v preteklosti urejali mnoge življenjske probleme. Vendar pa ti procesi niso tako enostranski, kot jih včasih prikazujejo. Proces industrializacije so resda povečali odtujenost ljudi in načeli primarno solidarnost; po drugi strani pa tehnološki razvoj (zlasti na področju komunikacijskih sredstev), večja blaginja in varnost ter povečanje prostega časa omogočajo nove možnosti medsebojnega združevanja in pomoči. Zato se kljub posameznim ugovorom, češ da v sodobni družbi ni pravega prostora za neformalne aktivnosti, le-te ohranjajo in razvijajo.

Različne raziskave, ki so bile opravljene v Sloveniji v zadnjih letih, so potrdile obstoj in pomen neformalnega dela in pomoči v našem družbenem okolju. Proučevanje življenjskih razmer starejših občanov<sup>2</sup> je pokazalo, da za ostarele starše praviloma še vedno poskrbijo otroci, če živijo v bližini njihovega doma oziroma celo v skupnem gospodinjstvu. Vendar pa se pomoč otrok in drugih sorodnikov pokaže kot nezadostna v tistih primerih, ko je zaradi bolezni ali onemoglosti staremu človeku potrebna celodnevna nega in prisotnost drugih, saj zaposlenost odraslih družinskih članov takšno pomoč močno otežuje, pogosto pa sploh onemogoča. Podobne ugotovitve veljajo tudi za varstvo invalidnih oseb v domačem

okolju.

Raziskava o položaju mladih družin je opozorila, da so mnoge mlade družine eksistenčno odvisne od pomoči staršev in drugih sorodnikov ter prijateljev pri urejanju stanovanjskega vprašanja, pri varstvu otrok in drugih življenjskih potrebah.<sup>3</sup> Raziskava o prejemnikih socialnovarstvenih pomoči<sup>4</sup> pa je pokazala, da si le-ti ob formalni družbeni pomoči, ki jo prejemajo v denarni ali funkcionalni obliki, veliko pomagajo tudi s samoprodukcijo (predvsem pridelovanjem hrane), deloma tudi z dodatnim delom, predvsem pa z neformalno medsebojno pomočjo med sorodniki, prijatelji in sosedi (pomagajo si z denarjem, hrano, ozimnico, obleko, pri pripravi kurjave, pri gospodinjskih delih, pri varstvu odvisnih članov družine - otrok, bolnih in invalidnih članov, s pomočjo pri gradnji hiš, kmečkih delih itd). Tako se je ponovno potrdilo, da temelji strategija preživetja ekonomsko in socialno najbolj prikrajšanih slojev na medsebojni pomoči, samopomoči in samoprodukciji.

Navedena raziskava je med drugim potrdila nekatera prejšnja spoznanja o tem, da je neformalna pomoč praviloma povezana z medsebojno menjavo dobrin in uslug, razen v ožji družini, kjer v večji meri temelji na obveznostih in vzajemnem odnosu med družinskimi člani. Dejstvo, da obstajajo na področju neformalne pomoči nekašni menjalni odnosi, lahko privede do tega, da ostanejo brez pomoči tisti, ki bi je bili najbolj potrebni. Na to nas opozarjajo izjave starejših anketirancev, ki resignirano ugotavljajo, da ni več pomoči med mladimi in starimi, da so si včasih ljudje bolj pomagali, predvsem pa, da nihče noče pomagati tistim, ki pomoči ne morejo vračati: "Ker ne morem vračati, ničesar več ne dobim".<sup>5</sup>

Takšni primeri nas opozarjajo na to, da je treba ohranjati, vzpodbujati in razvijati tudi neformalne oblike povezovanja in sodelovanja med ljudmi, oblike, ki v spremenjenih okoliščinah ne morejo vselej spontano nastajati. Zlasti v urbaniziranem okolju prihaja do konfliktov in razočaranj pri ljudeh, ki se sicer zavedajo potrebe po medsebojni pomoči, vendar pa te iniciative ne zmorejo izraziti in uresničiti. Pri tem bi jim morale priskočiti na pomoč strokovne službe, zlasti s področja socialnega varstva in socialnega skrbstva, ki bi morale vzpodbujati različne oblike medsebojne pomoči in samopomoči v družini in soseski ter organizirati mreže prostovoljnih sodelavcev, kar bi pospešilo praktično ures-

ničevanje socialistične medčloveške solidarnosti. Tega pa ni mogoče doseči brez načrtnega in vztrajnega pridobivanja osveščenih in za delo pripravljenih občanov, z razvijanjem ustreznih aktivnosti in negovanjem novih idealov v konkretnih medčloveških odnosih.<sup>6</sup>

Iz vseh doslej navedenih ugotovitev o pomenu neformalnih oblik za zadovoljevanje potreb ljudi in o nujnosti zavestnega vzpodbujanja in razvijanja teh oblik lahko povzamemo prvi del odgovora na vprašanje, zakaj je socialno delo neločljivo povezano z vsemi oblikami neformalnega dela in pomoči. Ta vzajemna povezanost izhaja iz same narave socialnega dela, ki je, kot pravi Nedeljković, brez vzajemnega prepletanja strokovnih služb z oblikami neposrednega povezovanja in dela ljudi v skupnosti "strokovno nemočno in družbeno nepomembno".<sup>7</sup> Medsebojna pomoč in samopomoč sta vtكاني v sleherno sestavino socialnega dela, ki je v tej obliki staro toliko kot človeški rod.

Za razliko od drugih strok, v katerih je rešitev problemov odvisna od strokovne intervencije, ob kateri je lahko človek, za čigar problem gre, dokaj pasiven, je socialno delo v povsem drugačnem položaju. Socialni delavci ne morejo reševati problemov **za ljudi**, temveč le **skupaj z njimi**. Strokovni problemi socialnega dela so problemi človeka in njegove družbene skupnosti, zato je treba za rešitev problema razvijati človekove individualne in skupnostne potenciale in aktivnosti. Socialni delavec lahko uspešno pomaga človeku, ki je potreben pomoči, le na ta način, da razmišlja, odloča in ukrepa skupaj z njim (s posameznikom, skupino ali skupnostjo), upoštevajoč njegovo hotenje in zmožnost spreminjanja samega sebe in drugih.

S tem ko vzpodbuja in razvija človekovo aktivno reševanje lastnih problemov skupaj z drugimi člani skupnosti, je socialno delo tako rekoč primorano, da spoštuje, ohranja in vzpodbuja neformalne oblike človekovega delovanja in pomoči, ki že skozi tisočletja označujejo človekovo najpomembnejšo lastnost - njegovo družbenost. Zato meje med neformalnim in poklicnim socialnim delom nikoli niso mogle biti tako ostre, kot v drugih strokah, pa čeprav se tudi to področje ni izognilo procesom profesionalizacije, institucionalizacije, birokratizacije... Obe vrsti socialnega dela, poklicno in neformalno, se prepletata že od prvih začetkov strokovnega socialnega dela, ki je ob prelomu 19. in 20. stoletja zrastle iz tradicije meščanske dobroteljske, v naših razmerah pa iz različnih prostovoljnih oblik pomoči in varstva v času narodnoosvobodilne vojne in v povojnih letih. Čeprav

se je v času, ko se je nova stroka borila za svojo poklicno afirmacijo in ko so se hkrati hitro razvijale številne institucije na tem področju, prostovoljno delo nekoliko umaknilo v ozadje, pa tradicija prostovoljnega dela na področju socialnega varstva pri nas ni nikoli povsem zamrla. V krajevnih skupnostih so bili nosilci prostovoljnega dela predvsem aktivisti Rdečega križa in člani komisij za socialno varstvo ter zdravstvo, v delovnih organizacijah pa aktivisti sindikalne organizacije.

Za organizacijo prostovoljnega dela se je že na začetku svojega razvoja opredelila tudi sama stroka. Ni naključje, da so bili prvi začetki raziskovalnega dela na tem področju povezani s proučevanjem možnosti prostovoljnega dela, ki je tudi kasneje v raziskovalnem delu nenehno prisotno.<sup>8</sup> Prav tako je postalo usposabljanje za razvijanje neformalnih oblik in za delo s prostovoljnimi sodelavci sestavni del poklicnega izobraževanja socialnih delavcev že dolgo pred tem, ko so se za neformalno delo začele zanimati nekatere sorodne discipline in preden je kriza tudi v naših razmerah sprožila procese, ki so prostovoljno delo in druge neformalne oblike postavili ob bok stabilizacijskim in varčevalnim ukrepom. Z vztrajnim poudarjanjem pomena prostovoljnega dela in neformalne pomoči si je stroka občasno prislužila celo nerazumevanje drugih strokovnih delavcev, pa tudi lastnih poklicnih strokovnjakov, ki jih je od angažiranja za prostovoljno delo poleg širših družbenih razlogov odvrčal tudi občutek profesionalne ogroženosti, saj se je moralo socialno delo dolgo boriti proti prepričanju, da lahko strokovno socialno delo opravlja kdorkoli. Ko je ob tridesetletnici strokovnega socialnega dela v Sloveniji Višja šola za socialne delavce organizirala posvet o prostovoljnem delu, so posamezniki nerazumevaloče spraševali, kako je mogoče, da praznujemo obletnico stroke s tem, da poudarjamo ravno pomen prostovoljnih, neformalnih aktivnosti v njenem okviru.

Dejstvo je, da se kljub vsem pozitivnim izkušnjam prostovoljno delo in druge neformalne aktivnosti na področju socialnega dela še niso tako uveljavile, kot bi si želeli; podobno pa lahko rečemo tudi za druga področja v družbi. Na to vpliva vrsta razlogov, med katerimi gotovo ni najpomembnejši razlog visoka stopnja zaposlenosti, kajti izkušnje v nekaterih drugih okoljih kažejo, da se za prostovoljno delo odločajo tudi ljudje, ki so redno zaposleni - na primer v Veliki Britaniji.<sup>9</sup> Med ovirami za hitrejši razmah prostovoljnega dela večkrat navajajo pretirano pravno-organizacijsko regulativo, ki duši spontano iniciativo ljudi s

preveliko formalizacijo oblik in postopkov.<sup>10</sup> Od neformalnih oblik pričakujemo, da bodo zmanjšale institucionalno odtujenost v sodobni družbi, vendar pa jim hiperorganiziranost družbenega življenja navedeno vlogo zelo otežkoča. Kot primer lahko navedemo samoupravne interesne skupnosti, ki naj bi po svoji zamisli omogočile neposredno povezovanje in dogovarjanje med uporabniki in izvajalci, vendar jim to ni uspelo.<sup>11</sup>

Pomembno oviro za uveljavljanje neformalnih oblik predstavlja pomanjkanje ustreznih spodbud in dejanske, ne le verbalne podpore v družbenem okolju. Omenili smo že razloge, zaradi katerih različne oblike prostovoljnega dela in samoorganiziranja ne morejo nastajati in se uspešno razvijati brez pomoči družbe, ki mora vzpodbujati ustrezne vrednote in norme obnašanja ter zagotoviti sredstva in strokovne kadre, s pomočjo katerih se bo pripravljenost za medsebojno pomoč in samopomoč uresničevala v širšem obsegu in z manjšimi težavami in razočaranji zaradi nerealnih pričakovanj. Prav na področju socialnega dela se je nabralo že dovolj dokazov, ki potrjujejo, da neformalne oblike zahtevajo veliko časa in energije tistih, ki jih organizirajo in vodijo, pa najsi gre pri tem za prostovoljne delavce ali strokovnjake; obenem pa takšno delo ni brez stroškov, kot včasih zmotno pričakujejo tisti, ki vidijo v njem predvsem cenejšo možnost za zadovoljevanje družbenih potreb.

Čeprav pri razvijanju prostovoljnega dela v naši družbi poudarjamo predvsem njegov prispevek k razvijanju medčloveške solidarnosti, premagovanju odtujenosti in kreptvi človekove odgovornosti za lasten razvoj v skupnosti, pa ni mogoče zanikati, da tudi pri nas vplivajo na razvoj neformalnih dejavnosti značilne okoliščine in procesi, ki so posledica ekonomske in socialne krize v sodobnem svetu. Zaradi gospodarskih težav se v zahodnem svetu krepijo konzervativni in liberalistični pogledi na vlogo države pri zadovoljevanju socialnih potreb. Z zahtevami po reprivatizaciji in prenašanjem socialnih programov in storitev na trg kot "edini racionalni in učinkoviti alokator blaga in uslug"<sup>12</sup>, poskuša politična desnica drastično zmanjšati (ponekod pa bi jo najraje kar ukinila) socialno funkcijo države, ki je dosegla svoj vrh v državi blaginje. V novih razmerah se zožujejo univerzalni socialni programi in pravice, oživljajo pa zahteve in pričakovanja po opiranju na lastne sile, poudarja se odgovornost posameznika in družine za lastno usodo, kar ponovno vzpodbuja neformalne oblike samopomoči in medsebojne pomoči v tradicionalnih okvirih družinske, lokalne in duhovne skupnosti. S tega zornega ko-

ta se nam povečano zanimanje za neformalne oblike in dejansko oživiljanje neformalnega sektorja pokaže kot pritisk na ljudi, ki naj bi zmanjšali bremena države na ta način, da prevzamejo večji del bremen za reprodukcijo delovne sile in družine na svoja ramena.

Tudi v naši družbi se ubadamo s podobnimi problemi in iščemo rešitve, ki bi razbremenile gospodarstvo, obenem pa ne bi preveč ogrozile temeljnih vrednot socialistične družbe, ki je kolektivno zadovoljevanje potreb postavila kot borbeno geslo in cilj socialističnega razvoja. Po letu 1981 so se močno zmanjšala sredstva za družbene dejavnosti,<sup>13</sup> prišlo je do redukcije socialnopolitičnih programov in nekaterih pravic (na primer v zdravstvu, izobraževanju, otroškem varstvu, na stanovanjskem področju). Strategija omejevanja kot izhod iz krize je bila značilna tako za družbo kot za ljudi iz nižjih dohodkovnih slojev, ki so kljub aktiviranju potencialov neformalnega sektorja morali omejevati potrošnjo osnovnih življenjskih dobrin.<sup>14</sup>

V takšnih razmerah so dobile različne oblike neformalnega dela in pomoči splošno družbeno podporo in tudi določeno mesto v okviru razvojnih planov posameznih interesnih skupnosti, ki že upoštevajo potrebo po strategiji eksternalizacije proizvodnje storitev na področju družbenih dejavnosti.<sup>15</sup> Navedena strategija v večji meri kot ostale ponujene strategije (omejevanje, racionalizacija, komercializacija) upošteva kvalitativne prednosti, ki jih prinašajo neformalne oblike, ne pa zgolj zmanjšanja stroškov. Prenašanje dragih, delovno intenzivnih storitev iz institucij v življenjsko okolje uporabnikov namreč ni le izhod v stiski, temveč tudi poskus, s katerim se želijo institucije približati uporabnikom.

Ekonomska kriza je samo še potencirala krizo ustanov in nezadovoljstvo ljudi z obsegom in kvaliteto storitev, ki jih nudijo, ni pa to edini razlog za nezadovoljstvo z obstoječimi institucijami na področju družbenih dejavnosti.<sup>16</sup> Že dalj časa se pojavljajo očitki na račun racionalizacije in rutinizacije dela, ki vplivata na neosebni, industrijski način dela, ko se s človekom v instituciji dela kot s stvarjo. V želji, da bi zmanjšale čedalje večje stroške svoje dejavnosti, ustanove zmanjšujejo norme in standarde kvalitete storitev ter integrirajo in koncentrirajo svojo dejavnost v vedno večje in vedno težje obvladljive tvorbe, ki so preveč inertne in neprilagodljive, da bi lahko zadovoljevale heterogene in občutljive potrebe ljudi, ki so predmet njihove obravnave. Birokratski način dela in pretirana strokovnost povečujeta občutek nemoči in osebne odvisnosti ljudi ne le v

odnosu do države, ampak tudi v odnosu do družbenih dejavnosti.

Navedeni očitki na račun ustanov, ki bi morale služiti ljudem, so izhodišče za iskanje ustrežnejših oblik zadovoljevanja človekovih potreb, med katerimi se tudi s tega vidika poudarjajo različne oblike samoorganiziranja, samopomoči in prostovoljnega dela. Na oživljanje in pogosto tudi novo vsebino teh oblik vplivajo tudi spremenjene vrednote in stališča, ki zavračajo odtujenost dela in življenja v obstoječi potrošniško usmerjeni družbi in iščejo možnosti aktivnega vključevanja in sodelovanja ljudi na vseh področjih družbenega življenja.

Z institucijami pa niso nezadovoljni le uporabniki, temveč tudi strokovnjaki. Njihova kritika izhaja iz spoznanja o lastni strokovni nemoči, ki je povezana z navedenimi pomanjkljivostmi v delu ustanov in njihovo razredno naravo.<sup>17</sup>

Ustanove so nesposobne, da bi ponudile pomoč vsem članom družbe, zlasti še deprivilegiranim članom, ki že tradicionalno rešujejo svoje probleme brez pomoči institucij. Za tiste, ki koristijo institucionalne storitve, pa ima strokovna obravnava pogosto nezaželene posledice, ki se kažejo v boleči stigmatizaciji. Poseben problem predstavlja omejenost strokovnega pristopa, ki preprečuje strokovnjakom, da bi videli probleme ljudi na način, ki ni obremenjen z indoktrinacijo oziroma z institucionalnimi okviri.<sup>18</sup>

Neformalne oblike dela, zlasti različne nove iniciativne in alternativne skupine, so tako postale privlačne tudi za strokovnjake, ki se zavedajo omejenosti lastne strokovne vloge in družbeno-razrednega položaja ustanov. Neformalne oblike so postale tisti prostor, kjer lahko tudi strokovnjaki, ki bi želeli delati drugače, kot jim to omogočajo njihove ustanove, preverjajo in uresničujejo nove zamisli skupaj z uporabniki. Tako so različne oblike prostovoljnega dela priložnost za zmanjševanje prepada med izvajalci in uporabniki, ki ga s pomočjo formalne organiziranosti nismo uspeli odpraviti.

Navedeni problemi in procesi se odražajo tudi na področju socialnega dela, ki sicer že zaradi narave svojega predmeta teži k povezovanju institucionalnih in neformalnih oblik. Zaradi protislovnosti svoje vloge, ki se kaže v nasprotju med neposredno pomočjo človeku v trenutni stiski ter zavestjo o nujnosti strukturalnih družbenih sprememb, pa se socialni delavci zavedajo ne le prednosti, tem-

več tudi omejitve, ki spremljajo uveljavljanje neformalnih oblik. Neformalno ni v vsakem primeru tudi napredno in koristno, kar velja tako za težnje, da bi preko neformalnega povezovanja interesov uveljavili konzervativne, represivne načine reševanja problemov (sovrastvo do tujcev in marginalnih skupin) ali da bi ohranjali preživelo solidarnost predindustrijske družbe, ki ohranja avtarkične in patriarhalne vrednote, kot tudi za težnje, da bi z zmanjševanjem strokovnih storitev in vsem dostopnih programov omejili možnosti za zadovoljevanje potreb do takšne mere, ko bi bilo ogroženo tudi načelo "enakosti v različnosti". Skratka, tudi s prostovoljnimi delom in samopomočjo je možno manipulirati, in to na različnih ravneh in z različnimi nagibi.

#### OPOMBE IN VIRI

1. Stritih B., Rapoša-Tajnšek P. (nosilca): **Socialna politika in socialni korektivi v pogojih stabilizacije**. Raziskava, VŠSD, Ljubljana 1985.
2. Mesec, B. Majcen N.: **Družbeni položaj starejših občanov Ljubljane**. Raziskava VŠSD, Ljubljana, 1984.
3. **Socialnovarstveni položaj mlade družine**. Skupnost socialnega varstva Slovenije, Ljubljana 1985.
4. Stritih, B., Rapoša Tajnšek P., cit. vir.
5. Ibid str. 197 (Podobne ugotovitve o izključenosti ostarelih kmečkih gospodinjstev iz medsebojne pomoči navaja M. Makarovič.)
6. Ibid str. 238.
7. Nedeljković, Yves-Rastimir: **Socijalni rad**. Zavod za proučavanje socijalnih problema grada Beograda, Beograd, 1982, str. 115.
8. Šelih, A. (nosilka): **Možnosti za uvedbo prostovoljnih sodelavcev v socialno delo**. Raziskava, VŠSD, Ljubljana 1969.
9. Bruce, I. Volonterski rad u Velikoj Britaniji, **Socijalna politika**, 37, 1982, 6, 31-36.
10. Ružica M., Rapoša Tajnšek P., Vojnovič M.: Prostovoljno delo in druge oblike (samo) organiziranja ljudi kot sestavni del socialne politike. **Socialno delo**, 25, 1986, 1, 17-43.
11. Šmidovnik, J.: **Prestrukturiranje družbenih dejavnosti**, Opredelitev ciljev in razgrnitev problemov (izhodiščna študija). Tipkopis, Ljubljana 1987.
12. Ružica, M.: Socijalna politika 80-tih: Kontinuitet ili promena koncepta. **Sociološki pregled**, 1987, 1-2.



13. Ibid.
14. V že citirani raziskavi o socialni politiki in socialnih korektivih so odgovori anketirancev pokazali, da se morajo mnoga gospodinjstva omejevati pri vsakdanjih stvareh - hrani, obleki, kulturi, razvedrilu. Odpovedujejo se zlasti starši v korist otrok.
15. Svetlik, I., Kolarič, Z.: **Jugoslovanski sistem blaginje v pogojih ekonomske krize**. Ljubljana 1987 (tipkopis).
16. Meseč, B.: Pomen in vloga nepoklicnega prostovoljnega dela. V zborniku **Prostovoljno delo na področju socialnih dejavnosti**, VŠSD, Ljubljana 1984, str. 14-15.
17. Ibid, str. 16.
18. Stritih, B.: Metode prostovoljnega dela ter usposabljanje in vodenje prostovoljnih sodelavcev. V zborniku **Prostovoljno delo na področju socialnih dejavnosti**, VŠSD, Ljubljana 1984, str. 120.

Pavla Rapoša-Tajnšek, profesorica sociologije, viš. predavateljica, Višja šola za socialne delavce, Šaranovičeva 5, 61000 Ljubljana.